

<https://doi.org/10.53656/phil2024-04S-01>

ФИЛОСОФИЯТА НА НЪДЖА, ИЛИ ЗАЩО ЛИБЕРАЛНАТА ДЪРЖАВА ИМА НУЖДА ОТ ДЪРВЕНО ЖЕЛЯЗО

Проф. д.п.н. Татяна Томова,
доц. д-р Елена Калфова,
доц. д-р Симеон Петров

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Нъджът е социална иновация, разработена на основата на постиженията на поведенческата наука. Според този подход, в случаите, когато гражданите взимат решения за собственото си поведение, те често реагират иррационално, на основата на евристични фактори, свързани със собствения им живот. Това прави колективните цели трудно постижими, особено в условията на непредсказуемост на общественото развитие и преобладаващо влияние на индивидуалистичните идеи. Нъджът е възможен инструмент на съвременните политики, който дава възможност на либералната държава да постига колективни цели и да защитава свободата на индивидите едновременно. Това го прави допустим инструмент на политиките, въпреки критиките на индивидуалистичните теории, както и на защитниците на традиционната демокрация.

Ключови думи: политики; инструменти на политиките; либерална държава; индивидуалистични ценности; ефективност на политиките

През последното десетилетие инструментариумът на държавното управление е обогатен с т. нар. „побутване“ (nudge). Обикновено новите инструменти на политиките са преобразувани, вече използвани в друг исторически и/или политически контекст подходи за промяна на индивидуалното поведение. Нъджът е нещо, което трудно може да намери място в съществуващите класификации на мерките, които публичното управление предприема за постигане на колективни цели (Bemelmans-Videc, Rist & Vedung 2017). Този подход се различава от регулациите заради липсата на принуда. Различава се и от финансовите инструменти заради малкото разходи, които приложение му предполага. На пръв поглед, побутването спада към третата група инструменти – информационните, които променят поведението на гражданите, използвайки силата на убеждението. Това обаче е само на пръв поглед, защото

то нѣджѣт се стреми да промени „архитектурата на индивидуалния избор“, въздействайки върху средата, в която той се прави. Като следствие от нѣджа индивидѣт променя поведението си не само защото е убеден в правилността му, но и защото предизвикани отвѣн несѣзнателни механизми на мотивация (емоции, автоматични реакции, установени ментални връзки, интуиция) подтикват решението му.

Нѣджѣт става изключително популярен чрез дейността на специализирани изследователски групи, които използват поведенческата наука, за да въздействат на поведението на гражданите в посока на постигане на колективните цели. Първите центрове се появяват между края на 2000-ата и началото на 2010 година първоначално в САЩ, Великобритания и Западна Европа, а след това и в други части на света – Австралия, Канада, Сингапур, Южна Африка (Naru 2024). В периода 2018 – 2024 г. броят на тези центрове нараства навсякъде по света и от 201 става 631 (Naru 2024).

Изследване от 2014 г. показва, че към този момент 51 страни са предприели на централно равнище инициативи, които са повлияни от поведенческите науки, а в 135 страни са проведени обществени инициативи, съответни на новия подход (Whitehead et al. 2014). Междувременно бащите на теорията за побутването Ричард Талер (икономист) и Кас Сънстейн (юрист) получават Нобелова награда за икономика през 2017 г. с основополагащата си книга, която обяснява не само практиките, но и обосновава подхода като цяло (Thaler, Sunstein 2008).

Подходѣт на побутването става част от публичните политики най-вече по време на управлението на президента Барак Обама и на министър-председателя Дейвид Камерѣн. През второто десетилетие на настоящия век излизат множество книги, които аргументират „побутването“ като основен подход на актуалните политики (Sunstein 2013; Halpern 2016). Новият подход се използва и на европейско равнище, където се прави преглед на състоянието на съответните инициативи в европейските страни и се създава обща рамка за използването на поведенческите изследвания в политиките (Lourenco et al. 2016).

Новият подход в публичните политики е свързан с преодоляването на ограничаващата идея за човека като homo economicus и признаването на (понякога) ирационалната природа на избора в индивидуалното поведение. Веберианското разбиране за рационалността, независимо от различните ѣ цивилизационни форми, предполага наличието на ясна причина за индивидуалното поведение. При това не става дума само за икономическото поведение, а за проявите му във всички сфери на обществения и личния живот. Причината за индивидуалното поведение може да е ориентацията към максимализиране на ползата (практическа рационалност), логическата дедукция от възприети вярвания (теоретична рационалност), интериоризираните ценности (субстан-

тивна рационалност) или следването на правилата (формална рационалност) (Kalberg 1980). В понятията на рационалността индивидуалното поведение е предвидимо, независимо от това какво го предизвиква и какъв е конкретният тип рационалност, който го обяснява.

В западния тип рационалност, който по ред причини придобива глобални измерения, преобладават и по странен начин се смесват практическата и формалната рационалност. Там, където тя преобладава, човекът се превръща в нещо като утилитарист, който спазва (доколкото може) формалните правила. Това го превръща в индивид, ориентиран към резултата, който действа в структурирана от формалните правила среда.

Веберианската традиция е в основата на съвременната наука за държавното управление и политиките. Дори опитите да се обяснят новите явления, често се бележат с понятия като „поствеберианска държава“ (Lottholz & Lemay-Hébert 2016). Подобни понятия само приспособяват традиционната веберианска логика, приемайки я за единствена.

При това движение (едновременно във времето и в пространството) на идеите значението на „рационалния избор“ в анализа, а и в конструкцията на съвременното общество е напълно обяснимо. През втората половина на миналия век теорията за рационалния избор се превръща в парадигматичен начин за анализиране на поведението. Три относително независими научни области се оформят на основата и като част от теорията за рационалния избор: теория на игрите, теорията на социалния избор и теорията на решенията. Теорията за рационалния избор има дълбоки корени в икономиката и се превръща в основа за развитието на когнитивната теория за избора в психологията, за политическата философия и за политическата наука, като цяло. Тя е три неща едновременно: нормативна и емпирична теория за индивидуалното поведение, а също и формализирана логическа структура за много теоретизиране в политическата наука и в политикономията (Oppenheimer 2008).

Дори според оценката на един от основните му пропоненти, към началото на XXI век „статусът на теорията за рационалния избор се променя, тъй като нейната традиционна структура е оспорена чрез анализ на данни от експериментални тествания на допусканията ѝ. Тези тестове разкриват присъщи проблеми в нейните предположения и налагат фундаментални промени в структурата ѝ (Oppenheimer 2008).

Промяната в идеите, и особено оспорването на рационалните схеми за обяснение на индивидуалното поведение са предизвикани от развитието на невронауката и експерименталното доказване, че индивидът не е толкова елементарно рационален, още по-малко – толкова утилитарен, колкото рационалният избор предполага (Camerer, Loewenstein & Prelec 2005).

Подобен преход се прави не само в икономиката, но и в политическата наука (Dustin 2006; Farmer 2006; Altermark & Nyberg 2018; Mendez 2017). Не-

зависимо дали приемаме, или не твърденията в цитираните източници, откритията на невронауката и използването им в политическата наука всъщност променят последната, при това далеч не само защото се появяват нови инструменти на политиките (нъдж) и нови методи за изработване на политики. Промяната в разбирането за индивида променя знанието за факторите, които определят неговото поведение. От една страна, това променя разбирането за политическото поведение както на гражданите, така и на тези, които поемат формалните правомощия да представляват тяхната общност. Защо гражданите гласуват или не гласуват; защо подкрепят една или друга партия или идеология, защо един министър-председател или президент има консенсусно поведение, а друг е склонен да налага собствената си воля – всички тези въпроси предполагат поне да допуснем, че мозъкът на тези хора работи по този начин и че отговорът им вероятно не се крие нито в интересите им, нито в идеите им, нито в ценностите им, нито във формалните правила. Евристично оформеното политическо поведение (Steenbergen & Colombo 2018; Fortunato & Stevenson 2019; Lau & Redlawsk 2001; Ottati 1990), при което индивидите избират сами какво да правят в конкретна ситуация, откривайки решението на основата на собствения си опит, допринася за непредсказуемостта на политиката. В същото време, изучаването му прави възможно управлението и приспособяването към тези „пороци“ на съвременния политически живот.

Тази статия обаче е за поведенческите публични политики (Oliver 2013) и за промяната в идеите за процеса и изработването им вследствие на използването на прозренията на поведенческата психология. Всъщност самото понятие за политиките се оформя и развива в рамките на бихейвиоризма в политическата наука. Поставянето на въпроса „какво основните политически организации и личности решават да правят или да не правят“ (парафраза на известното определение на Томас Дай „what the government decides to do or not to do“ (Dye 1972) насочва изследователското внимание към поведението, не само към институциите. Последните не са нищо повече от правилата на играта (North 1990), в която участват организации и личности с различни интереси и ценности.

Макар и по принцип отворена към индивидуалното поведение, концепцията и науката за политиките се променят под въздействие на невронауката.

На първо място, поведенческата наука става част от експертното изработване на политиките. Политиците приемат този подход и отварят процеса на политиките за него заради засилващата се непредсказуемост на политиките и намаляващата управляемост на западния тип общества. Напредъкът в областта на невронауката дава възможност да се търсят нови решения на „проклетите (wicked) проблеми“ (Skaburskis 2008), черните лебеди (Aven 2013) или множествените кризи (Brand 2016; Houtart 2013). Всички тези по-скоро метафорични понятия съдържат в себе си признанието за невъзможното или

поне трудното публично управление. Търсенето на иновативни практики в тази област се превръща в основна задача на обществените науки.

Традиционната наука за политиките се оформя като самостоятелно изследователско поле, което се основава на икономиката, правото, политологията, социологията, психологията и дори психоанализата (Lasswell, Brunner & Willard 2003; Lasswell 1970). В рамките ѝ се разработват специфични методи за избор на политики, така че да се даде експертен съвет на публичните органи как да се реши определен публичен проблем. Разширяването на базисните науки за тази професионална, съветническа дейност с поведенческата психология внася допълнително съдържание не само защото обогатява методите, а най-вече защото променя разбирането за политиките, за обществените отношения по повод на политиките, за допустимите начини за постигане на колективните цели и т.н. Въпреки че нѐджът се появява и често се разбира като техника, която не се основава на нова теория (Bertelli & Riccucci 2022), използването му отразява както оформянето на нови идеи в политическата философия, така и изработването на иновативни начини за колективен отговор на новите предизвикателства.

Нѐджът и политическите ценности

Според Талер и Сънстейн „побутванията“ са интервенции, които насочват индивидите в определени посоки, но също така им позволяват да вървят по свой собствен път. Те са нещо като предупреждения, GPS насочвания, правило по подразбиране. За да се определи като „побутване“, една интервенция не трябва да съдържа материални стимули. Субсидията не е побутване; данъкът не е побутване; глобата или затворот не са побутване. Някои побутвания работят, защото информират хората; други – защото правят определени избори по-лесни; трети – по силата на инерцията. Както подсказва примерът с GPS, много побутвания имат за цел да подобрят навигацията – да улеснят хората да стигнат до собствената си предпочитана дестинация. GPS не подкопавва човешката свобода на действие; насърчава я. Същата цел съдържат много от най-впечатляващите стратегии за улесняване на взаимодействията между хора и машини: Стив Джобс е превъзходен архитект на индивидуалния избор (Sunstein 2015).

Според нас побутването като подход очертава нова група инструменти на политиките – нов начин за постигане на колективните цели, което задължително предполага промяна на поведението на индивидите. Ако разширим известната метафора за „моркова, тоягата и проповедта“ (Bemelmans-Videc, Rist & Vedung 2017), то към нея трябва да добавим и „побутването“. В тази четвърта група инструменти се очертават три подгрупи: нѐдж инструменти, основани на познанието, нѐдж инструменти, основани на взаимодействието, и нѐдж инструменти, основани на стимули (Enste & Potthoff 2021).

Базираните на познанието поведенчески инструменти действат върху процесите на възприятие, приемане на информация, обработка и когнитивна мотивация. Често срещана техника за побутване в този контекст е позиционирането на желаното поведение като стандартно или по подразбиране. Втората подгрупа – нъдж инструментите, основани на взаимодействието, експлоатират социални фактори, като поведението на стадото и концепцията за справедливост. Обикновено индивидите държат на представата си за себе си и са склонни да следват тълпата, което прави социалните норми значим фактор за оформяне на човешкото поведение. При конструирането на тези инструменти фокусът е или върху това как индивидите реагират на очакванията на своята социална среда, или върху взаимодействието между двама индивида. Третата подгрупа – нъдж инструментите, основани на стимули, мотивират целевата група да се ангажира с определен тип поведение чрез използване на схеми за (незначителни) награди или наказания (Enste & Potthoff 2021).

Ако съдим по методологията на изследването на публичните нагласи към нъджа, подходът на побутването е прилаган основно по отношение на следните проблеми: избягване на укриването на данъци, обезсърчаване на пушенето, здравословното хранене в ресторантите, даряването на органи и проблема с климата (Hagman et al. 2015).

В изработването на политиките, както и в дебата за тях съществува един трудно преодолим проблем, който сам по себе си води до тежки противоречия и неразрешими спорове. Политиките започват с цели и принципи, често абстрактни и с нееднозначно значение, и завършват с конкретни мерки, които изглеждат понякога като много прости действия, като например да се изпратят писма с определено съдържание на потребителите на определена услуга или ястията в кафетерии да се подредят по такъв начин, че полезните да бъдат най-отпред (впрочем това са типични нъдж инструменти). Някъде между високите цели, свързани с ценностите, и тези прости мерки се намират инструментите на политиките, които не са нищо повече от социална технология за промяна на поведението на гражданите. Проблемът, за който става дума, е следствие от факта, че целите и принципите на политиките и конкретните мерки са толкова отдалечени като съдържание, че понякога, и особено на пръв поглед, връзката се губи. Така например конституционното право на здравеопазване при задължителната декомпозиция на целите се превръща в задължение за плащане на здравна осигуровка, а тя може (в някои случаи) да е свързана с изисквания за здравословен начин на живот. Последното може да бъде изтълкувано като силна, патерналистка по своя характер намеса в личния живот. Това, колкото и да изглежда невъзможно на пръв поглед, при наличието на допълнителни условия може да доведе до оспорване легитимността на политическите институции.

В същото време, да отделим избора на принципи на политиките и този на инструменти и на отделни практики на политиките, да отделим политическо-

то от управленското, ценностното – от техническото, изглежда невъзможно въпреки наличието на структурирана политическа и изпълнителна власт, в рамките на която поне формално е ясно кой за какво взема решение.

В теорията е налице същото объркване. Често с ценностни аргументи се оборват инструменти. Такъв е и теоретичният дебат за „побутването“. Талер и Сѣнстейн сами определят подхода си като „либертариански патернализъм“ (Thaler & Sunstein 2008), с което предизвикват критиката както на чистите либерали, така и на правовеерните патерналисти. Основният аргумент в подкрепа на нѣджа е фактът, че чрез този подход се създават условия за промяна в посоката на желаното поведение на индивидите, без те бъдат принуждавани. В този смисъл нѣджът остава в логиката на либералната парадигма на публично управление, която се установи в западните демокрации през 80-те години на миналия век, разцѣфтя у нас през следващото десетилетие и се установи трайно в мисленето на експертите и поведението на голяма част от гражданите.

Горното твърдение влиза в противоречие с тезата, че „Вместо да смятаме хората, като цяло, за способни да правят добри избори, ние се опитваме да ги надхитрим, като се позоваваме на тяхната ирационалност. Прилагайки подхода на нѣджа, ние приемаме, че хората не могат да взимат добри решения, а това противоречи на основната предпоставка на либерализма, която е, че ние сме основно рационални, благоразумни същества, които могат и следователно трябва да се ръководят автономно“ (Conly 2014).

В този цитат патосът е първо срещу ирационалността на индивида и после – срещу оспорената му автономност при взимането на решения. Докато вторият аргумент заслужава специално внимание, първият отпада от само себе си заради доказателствата, създадени от невронауката: хората не са само материални и рационални, често те реагират и определят поведението си на основата на евристични фактори. Разбира се, съмненията в пълната рационалност на индивидите не са се появили през последните две десетилетия. Още в края на 80-те години на миналия век Ециони пише: „Колко рационални са хората, е въпрос, чийто отговор зависи отчасти от това колко широко или тясно се дефинира терминът. Широките определения правят термина тавтологичен. По-тесни дефиниции водят до доказателства, че индивидите често действат импулсивно или по навик. Това налага изработването на смесен подход, който взема предвид и двата вида поведение. Конкретните начини, по които двата подхода могат да бъдат комбинирани, започват постепенно да се появяват (Etzioni 1987).

Въпросът за автономността на индивида е по-сложен заради ценностния му характер. Този по същество философски въпрос съдържа и по-конкретния въпрос за отношенията индивид – дѣржава. Идеята, че индивидуалните решения са винаги по-добри от тези, зад които застават публичните власти, не се

потвърждава от реалните факти. Индивидуалното поведение се влияе от навици, от установени нагласи, от непосредствени интереси, от незнание и т.н. Това е и причината, поради която идеи, свързани с екологичната устойчивост или със здравословния начин на живот, трудно се реализират, ако не се превърнат в политики, т.е. ако не придобият легитимен и задължителен характер.

Въпреки че това е тема на критическата научна литература и мейнстримът в науката за публичното управление по-скоро я пренебрегва, очевидно е, че логиката на капиталистическото нарастване предизвиква потребление, което далеч не съответства на нуждите, свързани с възпроизводството на индивида. От своя страна, подобно потребление води до изчерпване на ресурсите и прекомерно замърсяване на околната среда. Проблемът далеч не е в рационалността или в нейната липса – рационалният избор на решение, направен на основата на осъзнаване на личния интерес, може да влезе в противоречие със значимата за общността от индивиди цел. Така стигаме до съществените въпроси за общността от свързани индивиди и поведението на отделния индивид в нея; за интересите на общността и тези на отделния ѝ член; за целите на общността и тези на отделния индивид в нея.

И именно в това е слабостта на либерализма. Общността от индивиди е самостоятелен организъм. Отговорът на въпроса „какво искам аз“ не съвпада с отговора на въпроса „какво искаме ние“ (парафраза на Ноъм Чомски). Затова общностите създават и възприемат механизми за колективен избор на цели. Тези механизми са заложили в политическите системи и в процесите за изработване на политиките. И ако механизмите за формулиране на колективното желание, поне на формално равнище, са рационални, то индивидуалното поведение е следствие от рационални и ирационални, едновременно с това трудно установими във всеки отделен случай фактори. По-важното обаче е, че общностните цели не са осреднени желания на индивидите в общността. Те са специфични, формулирани в рамките на механизмите за колективен избор.

Политиките са действията за постигане на колективните цели. Затова те задължително съдържат инструменти, които променят поведението на индивидите, които, следвайки собствените си цели, вървят по друг път. Всъщност правилата и свързаната с тях формална рационалност не са нищо друго. От тази гледна точка политиките приличат на лекарствата: те решават проблем и се предписват и приемат, в случай че ползата от тях надвишава вредата.

Заради принципното разминаване на целите на (поне част от) индивидите и на общността, в която те са включени, дори либералната държава прави политики, така че принуждава своите граждани да съобразяват поведението си с общата посока. Въпросът е в степента на принудата, в доброволния или задължителния начин за присъединяване към общата посока. Подходът, разработен от Ричард Талер и Кас Сънстейн, чийто основен инструмент е побутването, което „променя поведението на хората по предвидим начин, без да забранява

каквито и да е опции или да променя значително икономическите им стимули“, (Thaler & Sunstein 2008) остава напълно в логиката на либерализма. Основната цел на този подход е да улесни сложните колективни решения и да намали проблемите с устойчивото поведение на индивидите чрез минимално инвазивен редизайн на ситуациите на вземане на решения, без да се ограничава свободата на индивида да решава самостоятелно (Enste & Potthoff 2021). При този подход индивидите не са ограничени или притиснати от държавните институции, които продължават да бъдат ядрото на механизмите за колективен избор. В този смисъл нѐджът е най-доброволният, най-мекият инструмент на политиките. Вероятно само рекламните кампании, свързани с постигане на публични цели, са по-хлабави, поне като резултат.

От гледна точка на публичното управление и на науката за него основната либерална критика към нѐджа е свързана с аргумента за нарушената индивидуална свобода и с прекриването на границата, която държавата не бива да нарушава при намесата си в личния живот на индивидите, независимо граждани или частни организации. Пропонентите на индивидуалистичните идеи се противопоставят на едно от основните твърдения на поддръжниците на побутването, според които този инструмент на политиките защитава свободата, докато регулациите я нарушават. Либералните критици не просто поставят под съмнение това предположение – те го отричат напълно, анализирайки ефекта на нѐджа върху негативната свобода, и по-точно върху свободата на избора, свободата като липса на принуда, свободата като липса на намеса (Dowding & Oprea 2023).

Цитираното по-горе изследване сравнява ефекта върху негативната свобода на алтернативни подходи при политики, регулиращи производството и предлагането на здравословна храна. Следвайки собствената си скала за измерване на ефекта, авторите доказват, че някои регулации намаляват свободата, докато други я запазват или дори я увеличават. Техният извод е, че ако се сравняват побутването и традиционните инструменти, насочени към повишаване здравето и благосъстоянието на гражданите, няма основание за априорно отричане на вторите с аргумента за нарушаване на свободата.

На пръв поглед този извод може да се тълкува и да се използва по коренно различен начин – или като защита на регулирането, или като отричане на побутването заради отхвърлянето на основния аргумент за прилагането му. Тази възможност очертава един далеч по-сложен въпрос и той е свързан с опита да оценяваме инструменти (специални техники) чрез съответствието им на ценности, които тълкуваме по различен начин и за които създаваме коренно противоположни скали за измерване.

Според нас необходимостта да разделим дебата за политиките и да регулираме процеса на избор на инструменти така, че в него да преобладава експертният подход, е от съществено значение за намаляване на хаоса в съвре-

менните политики. Слизането от ценностно на инструментално равнище не е нещо ново в политиката за публичното управление. Там тази необходимост е решена дори в структурно отношение чрез обособяването на управленското равнище, което решава спора за ценностите и където преобладава представителността от това, което прави колективният избор на инструменти и където преобладава експертизата (Peters 2011). Не става дума за йерархия, а за структурно обособени подходи, които влизат в дебат помежду си, за да оформят колективния избор.

Ако нѐджѐт е инструмент, то основният въпрос, който трябва да поставим при оценката му, чрез която да създадем доказателства за необходимостта от приложението му, е „в каква степен прилагането му води до желани резултати“. Иначе изпадаме в ситуация, в която либерали спорят с либерали само защото разбират свободата по различен начин и се позовават на различни източници на информация за преобразуващия ефект на инструментите. Това прави спора за политиките не просто непродуктивен. Подобен спор обѐква публичното управление. В подобна ситуация колективни цели се постигат само ако се заобиколи ценностният спор и се приложи инструмент, ориентиран към резултатите. Всѐщност публичното управление в либералните дѐржави това и прави – създава неправителствени или квазиправителствени структури (behavioural units), които действат като независими изследователски центрове и предлагат мерки, които подобряват политиките и ефекта от тях, без значително да ги променят.

Ако поставим ценностно безотносителния въпрос „работят ли инструментите, които следват подхода на побутването“, и потърсим отговора му чрез обществените нагласи към резултатите от тях, то следва да признаем, че по принцип Сънстейн има право (Sunstein 2015). Налице е висока заявена подкрепа за политики, които използват побутвания както в много различни от гледна точка на политиките дѐржави, така и в множество ключови области на политиката. Изследването, на което се позовава Сънстейн, включва Швеция и САЩ, както и основните области, в които побутването е прилагано – данѐчна политика и обществено здраве (Hagman et al. 2015).

Разбира се, картината на публичните нагласи е много по-сложна, отколкото я представя Кас Сънстейн, за да отговори на своите критики. Цитираното изследване показва, че въпреки подкрепата по принцип, в някои случаи мнозинството от респондентите оценяват побутванията като „натрапчиви“ спрямо свободата на избор. Подкрепата все пак е по-голяма в Швеция, където има дѐълга традиция с политики, които налагат колективните цели като по-важни от индивидуалните.

И още: Хагман и съавтори изследват нагласите към проиндивидуалните и просоциалните побутвания – разграничение, което остава в голяма степен подценено в литературата за нѐджа. За разлика от пѐрвите, които са насочени

към подобряване на индивидуалното благосъстояние, просоциалните побутвания са непринудителни поведенчески мерки, които насърчават индивидите да произвеждат обществени блага и да съдействат за подобряване на цялостното социално благосъстояние, дори когато това е несъвместимо с максимизирането на личното благосъстояние. Изследването показва, че социалните побутвания се възприемат като по-малко приемливи и по-натрапчиви за свободата на избора (Hagman et al. 2015).

Всъщност проиндивидуалните нѐджове обвързват получаването на индивидуални ползи с постигането на колективните цели. В много страни при получаването на сметките за тока гражданите получават информация за това какво е потреблението на техните съседи или съграждани. Ако тази информация предизвика промяна на поведението на конкретния потребител, това ще промени както неговите разходи, така и ще намали потреблението на електроенергия, като цяло, което, от своя страна, ще спомогне за решаване на проблема с климата. Този дизайн не предизвиква сериозна критика. Когато обаче подтикваме индивида да изхвърля разделно боклука си (например чрез писма, които обясняват ползата от подобно действие), това среща неодобрение, защото поведението, към което го побутваме, го затруднява. Побутването, само по себе си, не би било проблем, ако конкретният дизайн минава през собствената полза. Въпросът е за социалните нѐджове, при които успехът продължава да е по-малък.

Нѐджът и институциите (въпроси за дискусия)

Ако успеем да се освободим от ценностния подход към инструментите на политиките, то би трябвало категорично да кажем, че ползите от прилагането на побутването все пак надвишават вредите. Нѐджовете са евтини (щадят публичните финанси), не ограничават рязко и принудително свободата на избора (оставят гражданите свободни да решават) и въпреки това постигат резултати по отношение на колективните цели, които иначе не биха били възможни. Има обаче поне два въпроса, които оформят поредица от предизвикателства.

Първият е свързан с влиянието на нѐджа върху традиционните демократични институции и върху формалното право. Съществуват твърдения, според които приемането на побутването противоречи на нормативната система и е ненормативно (Lepenies & Małecka 2015). Подобна теза е много различна от ценностния спор за побутването. Анализите, които защитават това твърдение, засягат начините, по които привържениците на подтикването използват най-новите открития в поведенческите науки в процеса на изработване на политики.

Според цитирания анализ немалка част от прилаганите побутвания не са част от легалната система. Например правилата за подредба на предлаганите ястия в закусвалните са нормативно допустими. Широко разпространените

инструменти, изискващи отказване, а не съгласие при предлагания по подразбиране избор на пенсионни планове или на органно даровство, обаче са незаконни. Според авторите на цитираното изследване голяма част от политиките нарушават закона, защото изборът им се прави на основата на ефективността, а не на основата на закона (Hagman et al. 2015). Пак според тях побутванията, невъведени като част от правната система и непревърнати в правни норми, са по-малко видими и трудни за оспорване. Те не изискват политическа подкрепа, парламентарна процедура и дебат и по този начин позволяват на политиците да влияят върху поведението на хората по-бързо, по-ефективно и без да полагат усилия в тромавите законодателни и съвещателни процеси (Hagman et al. 2015). Ако приемем горното твърдение, това означава, че побутването се измъква и от демократичния контрол (Schmidt 2017; Button 2018), който е неотменна и много важна част от съвременното разбиране за демокрацията.

Горният спор не е за нъджа. Той е за демокрацията и за ролята и характера на правната система в нея. Ако продължим разсъжденията в логиката на горните две тези, инструментите, които използват побутването, за да се прилагат, трябва да бъдат превърнати в правни норми, от една страна, и/или да бъдат подложени на широко обществено обсъждане и превърнати в обект на пълна прозрачност и видимост. Всъщност тогава побутването би било всичко друго, но не и побутване, защото решението за него ще зависи от рационалния избор на ирационални индивиди.

Идеята за превръщането на побутването в правна форма е не по-малко абсурдна. Публичното управление трябва да решава проблеми, които не са решени в правото, защото са нови или непредвидими, или предизвикани от случайни събития. Науката за политиките отдавна е приела, че на етап имплементация се прави избор на инструменти, така че да се максимализира постигането на резултатите. Това означава агенциите на изпълнителната власт да получат достатъчна свобода да правят избор, за който има достатъчно доказателства, че желаните резултати са постижими. Вече чуваме ироничния отговор на правоверните институционалисти: тогава да премахнем правото?! Не, просто трябва да го ограничим до принципите и процедурите и да оставим съдържанието на политиките на експертите.

Заклучение

Всеки инструмент на политиките е конструиран в конкретен политически и идеен контекст. И винаги при първоначалното си приложение е срещал критика. Ако е постигал резултати, той се е превръщал в институция, при това се е разпространявал, прекосявайки териториалните граници, в рамките на които се е появил. Така е станало с данък общ доход, пенсионните осигурителни права, семейните помощи и т.н. – списъкът е безкраен.

Нъджът не е нищо повече от иновативен инструмент за постигане на колективни цели. Търсенето на съответствието му с начина, по който разбираме либералните ценности или с демократичните институции, е ненужно, ако с него се постигат цели и са спазени процедурите, на основата на които е взето решение за приложението му.

Нъджът има едно огромно предимство – той в някаква степен компенсира слабостите на либералната държава, която заради отказа си от традиционните инструменти на публичното управление загуби в голяма степен способността си да постига колективни цели. Нъджът не е нито либерален, нито патерналистки, той просто е способен „да яде мишки“. Оттук натам въпросът е само на капацитет за приложението му.

Финансиране

Изследването е финансирано от Европейския съюз – NextGenerationEU, чрез Националния план за възстановяване и устойчивост на Република България, проект SUMMIT BG-RRP-2.004-0008-C01.

REFERENCES

- ALTERMARK, N. & NYBERG, L., 2018. Neuro-problems: knowing politics through the brain. *Culture Unbound*, vol. 10, no. 1, pp. 31 – 48.
- AVEN, T., 2013. On the meaning of a black swan in a risk context. *Safety science*, vol. 57, pp. 44 – 51.
- BEMELMANS-VIDEC, M., RIST, R. & VEDUNG, E., 2017. Policy instruments: Typologies and theories. In: M. EMELMANS-VIDEC, R. RIST, E. VEDUNG (eds.). *Carrots, sticks and sermons*, pp. 21 – 58. Routledge.
- BERTELLI, A. & RICCUCCI, N., 2022. What is behavioral public administration good for?, *Public administration review*, vol. 82, no. 1, pp. 179 – 183.
- BRAND, U., 2016. How to get out of the multiple crisis? Contours of a critical theory of social-ecological transformation. *Environmental Values*, vol. 25, no. 5, pp. 503 – 526.
- BUTTON, M., 2018. Bounded rationality without bounded democracy: Nudges, democratic citizenship, and pathways for building civic capacity. *Perspectives on politics*, vol. 16, no. 4, pp. 1034 – 1052.
- CAMERER, C., LOEWENSTEIN, G. & PRELEC, D., 2005. Neuroeconomics: How neuroscience can inform economics. *Journal of Economic Literature*, vol. 43, no. 1, pp. 9 – 64.
- CONLY, S., 2014. Against autonomy: justifying coercive paternalism, *Journal of Medical Ethics*, vol. 40, no. 5, pp. 349 – 349.

- DOWDING, K. & OPREA, A., 2023. Nudges, regulations and liberty. *British Journal of Political Science*, vol. 53, no. 1, pp. 204 – 220.
- DUSTIN, T., 2006. Neurological imaging as evidence in political science: a review, critique, and guiding assessment. *Social Science Information*, vol. 45, no. 10, pp. 5 – 33.
- DYE, T., 1972. *Understanding Public Policy*. NJ: Englewood Cliffs.
- ENSTE, D. & POTTHOFF, J., 2021. Behavioral economics and climate protection: Better regulation and green nudges for more sustainability. *IW-Analysen*, vol. 127, no 146. German Economic Institute.
- ETZIONI, A., 1987. How rational we?. *Sociological Forum*, vol. 2, no 1. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- FARMER, D., 2006. Neuro-Gov: neuroscience and governance. *Administrative Theory & Praxis*, vol. 28, no. 4, pp. 653 – 662.
- FORTUNATO, D. & STEVENSON, R., 2019. Heuristics in context. *Political Science Research and Methods*, vol. 7, no. 2, pp. 311 – 330.
- HAGMAN, W., ANDERSSON, D., VÄSTFJÄLL, D. & TINGHÖG, G., 2015. Public views on policies involving nudges. *Review of philosophy and psychology*, vol. 6, pp. 439 – 453.
- HALPERN, D., 2016. *Inside the nudge unit: How small changes can make a big difference*. Random House.
- HOUTART, F., 2013. The multiple crisis and beyond. *Globalization*, vol. 9, no. 15, pp. 503 – 525.
- KALBERG, S., 1980. Max Weber's types of rationality: Cornerstones for the analysis of rationalization processes in history. *American journal of sociology*, vol. 85, no. 5, pp. 1145 – 1179.
- LASSWELL, H., 1970. The emerging conception of the policy sciences. *Policy sciences*, vol. 1, no. 1, pp. 3 – 14.
- LASSWELL, H., BRUNNER, R. & WILLARD, A., 2003. On the policy sciences in 1943. *Policy Sciences*, vol. 36, no. 1, pp. 71 – 98.
- LAU, R. & REDLAWSKI, D., 2001. Advantages and disadvantages of cognitive heuristics in political decision making. *American journal of political science*, vol. 45, no. 4, pp. 951 – 971.
- LEPENIES, R. & MAŁECKA, M., 2015. The institutional consequences of nudging – nudges, politics, and the law. *Review of Philosophy and Psychology*, vol. 6, no. 3, pp. 427 – 437.
- LOTTHOLZ, P. & LEMAY-HÉBERT, N., 2016. Re-reading Weber, re-conceptualizing state-building: from neo-Weberian to post-Weberian approaches to state, legitimacy and state-building. *Cambridge Review of International Affairs*, vol. 29, no. 4, pp. 1467 – 1485.
- LOURENCO, J., CIRIOLO, E. & ALMEIDA, S. & DESSART, F., 2016. Behavioural Insights Applied to Policy – Country Overviews 2016.

- JRC Research Reports [online] [viewed 2024-11-22]. Available from: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC100547>.
- MENDEZ, F., 2017. A neurology of the conservative-liberal dimension of political ideology. *The Journal of neuropsychiatry and clinical neurosciences*, vol. 29, no. 2, pp. 86 – 94.
- NARU, F., 2024. Behavioral public policy bodies: New developments & lessons. *Behavioral Science & Policy*, vol. 20, no. 2024, pp. 1 – 17.
- NORTH, D., 1990. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press.
- OLIVER, A. (ed.), 2013. *Behavioural Public Policy*. Cambridge University Press.
- OPPENHEIMER, J., 2008. Rational choice theory. *Encyclopedia of political theory*, vol. 3, pp. 1150 – 1159.
- OTTATI, V., 1990. Determinants of political judgments: The joint influence of normative and heuristic rules of inference. *Political Behavior*, vol. 12, pp. 159 – 179.
- PETERS, B., 2011. Governance as political theory. *Critical policy studies*, vol. 5, no. 1, pp. 63 – 72.
- SCHMIDT, A., 2017. The power to nudge. *American Political Science Review*, vol. 111, no. 2, pp. 404 – 417.
- SKABURSKIS, A., 2008. The origin of “wicked problems”. *Planning Theory & Practice*, vol. 9, no. 2, pp. 277 – 280.
- STEENBERGEN, M. & COLOMBO, C., 2018. *Heuristics in political behavior*. NY: Oxford University Press.
- SUNSTEIN, C., 2013. *Simpler: the future of government*. 1st ed. NY: Simon & Schuster.
- SUNSTEIN, C., 2015. Nudges, agency, and abstraction: A reply to critics. *Review of philosophy and psychology*, vol. 6, pp. 511 – 529.
- THALER, R. & SUNSTEIN, C., 2008. *Nudge: Improving decisions about health, wealth, and happiness*. Yale University Press.
- WHITEHEAD, M., JONES, R., HOWELL, R., LILLEY, R. & PYKETT, J., 2014. *Nudging all over the world: Assessing the Impacts of the Behavioural Sciences on Public Policy*. ESRC Negotiating Neuroliberalism Project Report [online] [viewed 2024-11-22]. Available from: <http://changingbehaviours.wordpress.com>.

Funding

This study is financed by the European Union-NextGenerationEU, through the National Recovery and Resilience Plan of the Republic of Bulgaria, project SUMMIT BG-RRP-2.004-0008-C01.

NUDGE'S PHILOSOPHY OR WHY THE LIBERAL STATE NEEDS WOODEN IRON

Abstract. Nudge is a social innovation developed based on the achievements of behavioral science. According to this approach, when citizens make decisions about their behavior, they often react irrationally, based on heuristic factors related to their lives. Thus, collective goals are difficult to achieve, especially in conditions of unpredictability in social development and the prevailing influence of individualistic ideas. The nudge is a possible tool of modern politics that enables the liberal state to achieve collective goals and protect individual freedom simultaneously. This makes it a valid policy tool, despite the criticisms of individualist theories as well as defenders of traditional democracy.

Keywords: policy; policy tools; liberal state; individualistic values; policy effectiveness

✉ **Prof. Tatiana Tomova, DSc.**

WoS Researcher ID: HTO-3809-2023

ORCID iD: 0000-0003-0680-3480

Sofia University “

15, Tsar Osoboditel

1504 Sofia, Bulgaria

E-mail: t.tomova@phls.uni-sofia.bg

✉ **Dr. Elena Kalfova, Assoc. Prof.**

Author ID: 57205608033

WoS Researcher ID: AAL-9420-2021

ORCID iD: 0000-0002-9427-7451

Sofia University

15, Tsar Osoboditel

1504 Sofia, Bulgaria

E-mail: elena_kalfova@phls.uni-sofia.bg

✉ **Dr. Simeon Petrov, Assoc. Prof.**

ORCID iD: 0000-0001-9652-5562

WoS Researcher ID: ADC-3278-2022

Sofia University

15, Tsar Osoboditel

1504 Sofia, Bulgaria

E-mail: sapetrov@phls.uni-sofia.bg